

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, старшого дослідника Пузирьова Михайла Сергійовича – на дисертацію Литвиненка Олексія Юрійовича «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Вивчення рукопису дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що його тема має актуальний характер як для теорії, так і практики виконання покарань в частині правовідносин, що досліджуються у цій роботі.

Це пояснюється тим, що правовий статус засуджених в місцях несвободи:

– по-перше, гарантує засудженим реалізацію прав та законних інтересів під час відбування покарання з метою стимулювання їх виправлення, сприяння пенітенціарній та постпенітенціарній адаптації, а також повноцінній ресоціалізації;

– по-друге, через інститут обов'язків забезпечує належний правопорядок в місцях несвободи;

– по-третє, виступає одним із критеріїв оцінки ефективності функціонування пенітенціарної системи України з боку як національних, так і міжнародних правозахисних інституцій.

За таких обставин актуалізується потреба в наданні кримінально-виконавчої характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні з формулюванням пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практико орієнтованих рекомендацій. Саме таку мету сформульовано в дисертації Литвиненка Олексія Юрійовича «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні».

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як *загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам* стосовно захисту прав людини, розвитку системи правосуддя та реформування пенітенціарної системи. Дисертація ґрунтується на положеннях: Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженої Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021), Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, у своїй більшості є обґрунтованими та переконливими.

Автором використано сучасні вітчизняні літературні джерела, законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти. Список використаних джерел складає 205 найменувань.

Дисертант здійснив своє дослідження, спираючись і на відповідну емпіричну базу (стор. 21), яку становлять дані офіційної статистики, узагальнені результати анкетування 270 засуджених в місцях несвободи в Україні, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Одеської, Херсонської та Чернігівської областей; результати анкетування 140 співробітників цих установ. У роботі також використана інформація, висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України.

Уміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку (стор. 20) також позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості сформульованих дисертантом висновків і рекомендацій.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Комплексне опрацювання та систематизація відомостей з наукових джерел і норм права у їх генезисному та порівняльно-правовому аспектах дало можливість Литвиненку О. Ю. сформулювати своє бачення наукової проблеми та розробити власні наукові положення, висновки і рекомендації, що відзначаються достовірністю та характеризуються науковою новизною.

До найбільш вагомих наукових положень дисертації, що характеризуються новизною або її елементами, на думку офіційного опонента, слід віднести такі:

1) *вперше* – сформульовано визначення поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні»; виокремлено три періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер); запропоновано шляхи впровадження в діяльність виховних та виправних колоній міжнародного досвіду забезпечення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;

2) *удосконалено* – зв'язок правового статусу засуджених із прогресивною системою виконання покарання; класифікацію законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні; механізм упровадження міжнародного досвіду забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;

3) *дістали подальшого розвитку* – позиції вчених щодо доцільності розгляду правового статусу засуджених як сукупності покладених на них обов'язків, наданих прав і гарантованих законних інтересів; доктринальні й нормативно-правові підходи до двоелементного змісту (структури) юридичних

обов'язків засуджених; співвідношення законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні з їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками; науково-практичні аргументи щодо виокремлення у кримінально-виконавчому законі самостійної статті, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено (що підтверджено відповідними актами) та мають перспективи подальшого використання у: а) *практичній діяльності* – у процесі підготовки матеріалів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також під час реалізації елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (прав, обов'язків, законних інтересів); б) *науковій діяльності* – для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей, тез доповідей, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів); в) *освітньому процесі* – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право».

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, із них 4 статті – у наукових виданнях, включених МОН України до Переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 4 тези доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (форуму).

Оцінка змісту дисертації. Автор правильно визначає мету дослідження і відповідно до неї ставить завдання дослідження: вивчити стан наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та визначити його методологічний інструментарій; проаналізувати генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та виокремити його основні історичні періоди; визначити поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні; розкрити права і обов'язки засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу; виділити законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу; дослідити міжнародні стандарти реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи; запропонувати шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України.

Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (205 найменувань) та шести додатків.

У *вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь вивчення проблеми і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації здобувача, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» присвячений вивченню стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та визначенню його методологічного інструментарію; аналізу генезису правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та виокремленню його основних історичних періодів; визначенню поняття та змісту кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Так, з'ясування в межах підрозділу 1.1 стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та визначення його методологічного інструментарію (стор. 25–44) надало змогу вирішити такі завдання: 1) стимулювати наукове пізнання вітчизняних учених і практиків щодо аналізу правового статусу засуджених в місцях несвободи; 2) поглибити співробітництво між вітчизняними та зарубіжними вченими; 3) просунути у вирішенні проблемних питань правового статусу засуджених в місцях несвободи та підвищенні результативності діяльності ДКВС України щодо виправлення і ресоціалізації таких засуджених; 4) сприяти формуванню нової кримінально-виконавчої моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення від відбування покарання.

У підрозділі 1.2 (стор. 45–76) на основі історико-правового аналізу законодавчих ініціатив центральних органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, за часів чинності КВК України виокремлено й надано характеристику трьом періодам трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер). Відповідний історико-правовий аналіз дав дисертанту підстави з'ясувати основні тенденції в трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи за часів чинності КВК України, показавши конкретний внесок у розвиток законотворчої діяльності за вказаним напрямом відповідного центрального органу виконавчої влади, відповідального за забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (ДДУПВП, ДПтС України, Міністерства юстиції України) на визначеному етапі.

У підрозділі 1.3 (стор. 76–90) сформульовано визначення поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» як системи впорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, що розглядається крізь призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених і засуджених. Наголошено, що дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи крізь призму кримінально-виконавчих засад показує їх важливу роль не лише для доктрини кримінально-виконавчої науки, а й у правотворчості та правозастосовній практиці органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України.

У розділі 2 «Кримінально-виконавча характеристика змістовних елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» дисертантом розкрито права і обов'язки засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу; виділено законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу.

За результатами підрозділу 2.1 (стор. 94–124) дисертантом показано, що в межах правового статусу засуджених в місцях несвободи саме їхні права перебувають постійно в центрі уваги законодавця, правозастосувача та громадськості, оскільки ступінь їх дотримання в місцях несвободи визначає оцінку ефективності функціонування пенітенціарної системи як на національному (зокрема Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в межах виконання ним функцій національного превентивного механізму), так і міжнародному (Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню) рівнях. У межах наданої характеристики обов'язків як елемента правового статусу засуджених в місцях несвободи встановлено, що діяльність пенітенціарного персоналу по лінії контролю за дотриманням засудженими позитивних і негативних обов'язків має як кримінально-виконавчий, так і кримінологічний аспект, оскільки спрямована не тільки на досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, а й на запобігання вчиненню засудженими правопорушень (у тому числі кримінальних) у місцях несвободи.

За результатами аналізу законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні в системі їх правового статусу (підрозділ 2.2, стор. 124–142) виокремлено головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого – законний інтерес засуджений може набути своєю правослухняною поведінкою на підставі правозастосовного рішення адміністрації органу чи установи виконання покарань або іншого уповноваженого суб'єкта. Для здобуття суб'єктивного права зазначені дві умови не потрібні. Відповідним правом засуджений користується апріорі на підставі перебування в правовому статусі засудженого до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, незалежно від своєї поведінки та результатів її оцінки адміністрацією виправної колонії. Для приведення у відповідність норм кримінально-виконавчого законодавства щодо кореляції між правом засуджених, закріпленим ч. 1 ст. 108 КВК України, і законним інтересом, передбаченим у виді зазначеного заходу заохочення, запропоновано абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України виключити.

У розділі 3 «Міжнародний досвід забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи» дисертантом досліджено міжнародні стандарти реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи; запропоновано шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України.

У підрозділі 3.1 (стор. 145–158) автором виокремлено основні напрями регламентації кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в

місцях несвободи у міжнародних стандартах, а саме: забезпечення належних умов тримання засуджених в установах виконання покарань; сприяння засудженому належним чином використовувати свої права і обов'язки під час відбування покарання; забезпечення належних умов та оплати праці для персоналу установ виконання покарань; використання позитивного міжнародного досвіду щодо забезпечення правового статусу засуджених у процесі відбування ними покарання; залучення державних і недержавних інституцій щодо здійснення конкретних програм, заходів, ініціатив, які забезпечать реалізацію правового статусу засуджених в установах виконання покарань.

У підрозділі 3.2 (стор. 158–176) дисертантом запропоновано шляхи впровадження міжнародного досвіду правового статусу засуджених в місцях несвободи України. До основних із них зараховано такі: 1) поступова трансформація пенітенціарної архітектури з виведенням умов тримання засуджених в місцях несвободи з розділенням на ніч, що посилить гарантування їм права на особисту безпеку; 2) удосконалення механізму виконання рішень ЄСПЛ, зокрема в частині ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (щодо дотримання таких прав засуджених в місцях несвободи: на належні умови тримання, медичне забезпечення, повноцінне харчування, свободу від катувань, повагу людської гідності); 3) удосконалення порядку надання засудженим умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 4) визначення концептуальних засад оптимізації механізму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як невід'ємного елемента правового статусу засуджених у таких сферах, як: а) забезпечення режиму і безпеки; б) матеріально-побутові умови тримання засуджених; в) медичне обслуговування; г) трудова діяльність і професійна підготовка засуджених; д) соціальна, психологічна, виховна та освітня робота із засудженими.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Позитивно в цілому оцінюючи зміст рукопису дисертації, слід звернути увагу на наявність у ньому низки дискусійних питань, нечіткість і недостатню аргументованість окремих положень, міркувань та висновків автора, зокрема:

1. Дисертант одним із завдань, що корелює з підрозділом 1.3, визначає поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. Це оцінюється позитивно в силу формулювання теми і предмета дослідження – кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Водночас у відповідному пункті 3 загальних висновків (стор. 179) автор не зазначив, що ж входить до змісту таких засад. Це зауваження, на думку опонента, можна усунути під час публічного захисту.

2. Серед положень наукової новизни зазначено, що в дисертації дістали подальшого розвитку науково-практичні аргументи щодо виокремлення у кримінально-виконавчому законі самостійної статті, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених (стор. 23).

Натомість вважаємо, що робота лише виграла б у науковому плані, якби дисертант пішов далі такої констатації і запропонував би авторську редакцію статті КВК України, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених.

3. На стор. 145 рукопису дисертації автор на підставі проведеного аналізу зазначає, що Україна відноситься до тих категорій держав, проти яких подається найбільша кількість заяв громадян до ЄСПЛ, що стосується й проблем забезпечення прав засуджених як складових їх правового статусу в місцях несвободи.

Зважаючи на це, в роботі доречно було б показати статистику розгляду ЄСПЛ справ про порушення прав людини в умовах несвободи. Також під час публічного захисту дисертації здобувачу варто уточнити, порушення яких саме прав засуджених в місцях несвободи в Україні найчастіше стає предметом розгляду зазначеної міжнародної судової інстанції.

4. Зважаючи не лише на науково-теоретичну цінність виконаної дисертації, а і її практичне значення (що підтверджено відповідним актом впровадження) хотілось би почути від здобувача, яким має бути орієнтовний план дій Міністерства юстиції України (або його уповноважених підрозділів) щодо підвищення рівня захисту прав засуджених в місцях несвободи та усунення наявних порушень у визначеній сфері.

Наведені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію офіційного опонента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час публічного захисту дисертації. Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці здобувача.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності).

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти були відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертантом, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

Аналіз тексту дисертації Литвиненка О. Ю. «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» свідчить про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикацій чи фальсифікацій.

Викладені в дисертації рекомендації та пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою

новизною та мають значення не лише для науки кримінально-виконавчого права, а й для правозастосовної практики.

Дисертація написана грамотною юридичною мовою та оформлена відповідно до вимог, що ставляться до такого роду наукових праць.

Дисертація відповідає спеціальності, за якою здійснене дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Литвиненка Олексія Юрійовича «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03.04.2019 р. № 283 та від 19.05.2023 р. № 502), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341 та від 19.05.2023 р. № 502), а її автор Литвиненко Олексій Юрійович заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Професор кафедри
правових дисциплін гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України
доктор юридичних наук, старший дослідник,
полковник

Михайло ПУЗИРЬОВ

Підпис М. Пузирьова засвідчую

Перший заступник начальника Національної академії
Національної гвардії України з навчальної та методичної роботи
доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник,
полковник

Владислав ЄМАНОВ